

VRIJEDNO IZDANJE HRVATSKE LEKSIKOGRAFIJE: FILOZOFSKI LEKSIKON

Riznica filozofskih postignuća

U hrvatskoj filozofiji duže vremena postojao je manjak temeljite edicije koja bi bila što usklađenija s danas relevantnim stanjem svjetskih istraživanja u filozofiji. Upravo to smo ovim Filozofskim leksikonom napokon dobili

Damir Barbarić

Nedavno je javnosti predstavljen upravo objavljeni *Filozofski leksikon* Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Riječ o doista kapitalnom djelu, o čemu svjedoči impozantan broj od 3500 natuknica izloženih na 1299 dvostupčanih stranica teksta, kao i činjenica da je u njegovoj izradi sudjelovalo oko 150 autora. Glavni urednik edicije je Stipe Kutleša. Njegovi su pomoćnici Filip Grgić i Željko Pavić, uz četiri strukovna urednika: Gordana Kardaša, Josipa Oslića, Nenada Smokrovića i Lina Veljaka. U grafičkom, redaktorskom, lektorskom i korektorskom pogledu knjiga je besprijekorno izrađena, posve u skladu s najvišim profesionalnim standardima na koje nas je Leksikografski zavod odavno navikao.

Nije potrebno posebno naglašavati koliko ovakva temeljna djela znače za kulturu jedne nacije i u kolikoj mjeri tvore samu bit onoga što se naziva njezinim duhovnim identitetom. U slučaju filozofije to je značenje uvećano činjenicom da je u Hrvatskoj do sada – uz nekolicinu manjih rječnika i leksikona, svjesno skromnijih pretenzija – jedini ambiciozniji filozofijski rječnik objavljen pod uredništvom Vladimira Filipovića prije gotovo pola stoljeća. Vrijedna manja djela te vrste izašla u međuvremenu samo su donekle uspjevala nadomjestiti manjak jedne opsežne i temeljite edicije koja bi bila što usklađenija s danas relevantnim stanjem svjetskih istraživanja u filozofiji. Upravo to smo ovim *Filozofskim leksikonom* napokon dobili.

■ Nužan temelj istraživanja

Svaka edicija ove vrste iznimno je važna, štoviše nužna za skladan, svestran i doista produktivan razvitak svake struke, ovdje filozofije (prihvati li uvjetno da se ona uopće smije shvaćati kao zasebna „struka“), kao i cjelovite kulture sredine u kojoj je nastala. Za filozofiju kao struku ona je nužna prije svega zbog toga što utvrđuje, osnažuje i unapređuje ono što bi se uvjetno moglo nazvati neophodnom „infrastrukturom“ svakog ozbiljnog, metodički vođenog i sustavnog filozofijskog istraživanja. Osobito je to potrebno naglašavati danas, kad jedan dio filozofije u opravdanom otklonu od njezina brzopletog poistovjećenja sa znanosti uzmiče u sve neobveznije i ležernije „post-moderne“ forme mišljenja i izricanja, često se do nerazlikovanja bližeći literarnom esejizmu i publicističkom feljtonizmu. Bez pomno njegovane i unapređivane temeljne školsko-udžbeničko-priručničke literature filozofija na dulju stazu biva sve više izložena opasnosti skliznuća u puko improviziranje, manje-više oštromno domišljanje ili pak sterilno i epigonsko nasljeđivanje vanjskih uzora. Povrh toga, lišena te „školničke“ osnove i na nju oslonjene poduke, ona gubi živu vezu između vrhunaca svojih izvornih postignuća i njihove javne recepcije i primjene. Postupno se širi jaz između tako izoliranih i suprotstavljenih polova, te izvorno filozofiranje postaje sve više stvar osamljenih mislitelja koji uživaju dvojbenu i turobnu slavu možda genijalnih, ali neshvaćenih pojedinaca. Kulturna javnost u takvu situaciju filozofiju sve više poznaje samo iz njihovih za nju neshvatljivih te stoga često zazornih duhovnih ekscesa, ili pak iz nostalgična sjećanja na „zlatno“ doba njezine davno iščezle vladavine nad duhom i

znanostima. Takav usud filozofiju u Hrvatskoj i prečesto zapada.

Nadalje, ovakva vrsta edicije po svojem je bitnom određenju riznica onog najboljeg dosad postignutog u filozofiji, što onda može i treba služiti kao ishodište za daljnje istraživanje i pouzdan kanon za prosudbu njegovih rezultata. Bez time osiguranog kontinuiteta, bez tako sabranog i pohranjenog znanja filozofija lako zapada u nevolju zaborava svega prethodno postignutog i stalnog započinjanja iznova, čime biva otežan, ako ne čak i zapriječen dugotrajn i ustrajan rad mnogih naraštaja na istim ključnim problemima, kakav odlikuje filozofiju u duhovno snažnim i uspješnim nacijama i kulturnim sredinama.

Samo tamo gdje se sve nabrojeno stekne u jedno moguće – ako su ostvareni i drugi uvjeti – izgledan napredak filozofije, za koju se danas često više ne zna je li i zašto je uopće ljudskoj zajednici potrebna.

S obzirom na cjelinu kulture u kojoj nastaje, ovakva je edicija važna ponajprije zato što metodološki i kategorijalni aparat cjeline humanističkih, ali i ostalih znanosti, no jednako tako i javnog diskursa uopće, bez čvrstog oslonca u jasno određenom i usustavljenom pojmovlju koji im daje filozofija lako postaje fluidan, dvosmislen i u krajnjoj liniji anarhičan. Hoće li se misliti, govoriti i pisati tako da se pritom doista zna što se misli, govori i piše, hoće li se dostatnom povijesnom obaviještenošću čuvati disciplina pažljivog i pravilnog poimanja i izricanja, neophodno je stalno oslanjanje na ovakvu i slične edicije.

■ Provjereni stručnjaci

Sagledan na pozadini svega rečenog, *Filozofski leksikon* se pokazuje kao uspjele i iznimno vrijedno djelo, koje svojom kakvoćom dostiže razinu najboljih sličnih ostvarenja u Europi i svijetu. Čime se daje potkrijepiti ta naizgled smiona i možda za mnoge iznenađujuća tvrdnja?

Prije svega činjenicom da je urednicima u najvećem broju slučajeva uspjele za izradu pojedinačnih natuknica angažirati kompetentne, često i najkompetentnije naše autore. Posljednjih desetljeća upravo je to jedan od najvećih problema s kojima se sreću leksikografska izdanja iz filozofije, a vjerojatno i inače. Izdavači i urednici sve teže dolaze do provjerenih stručnjaka i autoriteta za pojedine teme, te su prisiljeni posao na izradi natuknica sve više povjeravati uglavnom mlađim suradnicima, koji, bez dostatna vlastitog znanja i iskustva, poslu pristupaju pretežno formalno i eklektički. I jedno od najpoznatijih, a svakako i najboljih filozofijskih izdanja ove vrste, čuveni njemački *Historijski rječnik filozofije* u redakciji Joachima Rittersa, svakako neusporedivo opširniji, temeljitiji i u svakom pogledu opremljeniji od našeg, upravo je iz tog razloga s protekom godina izlaženja sve više gubio na ujednačenosti i kvaliteti. Davno je prošlo vrijeme prvog zamaha filozofijske leksikografije, kad su natuknice još sastavljali kompetentni i poznati filozofi na osnovi rezultata vlastitih istraživanja, prethodno potvrđenih objavljivanjem u mnoštvu radova, kao i prisnog poznavanja najrelevantnije svjetske literature za svaku dotičnu temu. Za divno čudo, u ovom je *Leksikonu* u najvećem broju slučajeva upravo to slučaj. Ne svi, ali mnogi od najzaslužnijih pripadnika današnjeg naraštaja hrvatskih filozofa iznijeli su ovdje dio rezultata svojih spoznaja tako reći iz prve ruke. Utoliko se za ovo djelo, kao za rijetko koje u inače atomiziranoj i raspršenoj hrvatskoj filozofskoj zajednici, može reći da je velikim dijelom vjerno ogledalo rada i dostignuća jednog naraštaja. Mnoge od najvažnijih natuknica napisane su tako da i okušanim stručnjacima mogu biti pouzdanim vodičem u njihovu vlastitom istraživanju. Uz većinu njih priložena je uistinu relevantna odnosna literatura na glavnim stranama jezicima, kod prikaza pojedinih filozofa dani su naslovi njihovih glavnih djela, kao i onih prevedenih na hrvatski, a na koncu i najvažniji referentni radovi o njima na hrvatskom jeziku.

Daljnja je odlika *Leksikona* u nas dosad nepoznata širina njegova tematskog horizonta. Gotovo su sasvim uklonjeni ostatci manje ili više

Ur. Stipe Kutleša, izd. Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb, 2012.

nevješto prikrivena ideologiziranja koji su često umanjivali dostignuća ranijih sličnih pothvata. Jednako su tako uglavnom prevladane ili barem bitno ublažene jednostranosti različitih, često suprotstavljenih pristupa filozofiji i njezinim problemima. Hrvatska filozofija, njezine glavne teme i mislitelji izloženi su tu unutar obuhvatnog europskog i svjetskog obzora, čime je i bez izričitog prosuđivanja i vrednovanja otvorena mogućnost produktivne usporedbe s drugima. Time je neutralizirana i ona donekle prirodna sklonost svake kulturne sredine prema sužavanju duhovnog horizonta i naoko samodovoljnom zatvaranju u sebe. Malo koje slično suvremeno izdanje daje toliko prostora kvalificiranim prikazima ne samo cjeline indijske, kineske, arapske ili japanske filozofije, nego i nizu njihovih središnjih filozofijskih pojmova i autora. Može se uistinu reći da je metodskim ishodištem ovog *Leksikona* priređen solidan temelj za prevladavanje prastarog filozofijskog europocentrizma i za otvaranje europske filozofske tradicije produktivnom dijalogu s drugim glavnim kulturnim krugovima svjetske povijesti, što se posljednjih desetljeća pod imenom „inter-kulturalne filozofije“ diljem planeta sve snažnije nadaje kao bitan i relevantan vid suvremenog filozofiranja.

Jednaku širinu *Leksikon* pokazuje u pogledu pojedinačnih nacionalnih filozofija. Uz standardne prikaze tradicionalno vodećih među njima, poput njemačke, engleske ili francuske, on pruža informativan presjek i kroz mnoštvo manje značajnih nacionalnih ili nadnacionalnih filozofija, o kojima čak i dobro upućeni filozofijski djelatnici znaju malo ili čak nimalo. Tako su sažet ali kompetentan prikaz dobile afrička, australska, belgijska, bugarska, crnogorska, češka, danska, finska, irska, novogrčka, korejska, indijska, budistička, japanska, kineska, korejska, latinoamerička, mađarska, makedonska, nizozemska, norveška, poljska, portugalska, rumunjska, ruska, sjevernoamerička (s kanadskom), slovačka, slovenska, srpska, španjolska, švedska, tibetska, ukrajinska, vijetnamska filozofija.

Slično je i s pojedinim filozofima. Kratko, ali u pravilu veoma instruktivno, prikazan je niz mislitelja koji su, premda iznimno značajni u svojim sredinama, slabo poznati našoj prosječnoj filozofskoj zajednici. Kao primjere dovoljno je spomenuti zaslužnog njemačkog jezikoslovca i povjesničara filozofije jezike Hansa Arensa, vrsnog talijanskog povjesničara grčke filozofije Guida Callogera (šteta da nedostaje prikaz Luigija Pareysona, učitelja gotovo svih najvažnijih filozofa današnje Italije), najuglednijeg francuskog istraživača filozofije idealizma Jean-

François Courtina, kanadskog hermeneutičara Jeana Grondina, kulturnog češkog fenomenologa Jana Patočku, najznačajnijeg španjolskog ontologa Xaviera Zubirija ...

Dragocjena je i obećavajuća ta širina pogleda, koja bi se možda smjela shvaćati kao najava toga da je hrvatska filozofija sve spremnija u budućnosti izbjeći ulogu pasivnog primatelja i nasljedovatelja drugdje mišljenih i domišljenih filozofema, koju joj nameće neumoljiva logika globalizacije, i odvažno se otvoriti za koliko je moguće ravnopravan i djelatan dijalog sa cjelinom onoga svjetski najrelevantnijeg u filozofiji.

■ Duh zajedništva u mišljenju

Poznato je koliko značenje u svim vrstama enciklopedija i leksikona imaju duljine pojedinih natuknica i njihov uzajamni omjer, o čemu nerijetko ovisi i konačan sud javnosti o uspješnosti takve edicije. Koliko god da je takvo procjenjivanje prije svega

znak nedozrele površnosti pristupa, ne može se osporiti da je uravnoteženost i tako reći pravedna razdioba opsega natuknica važan aspekt svakog leksikografskog djela. Ona svjedoči o taktu i smislu za uravnotežen prikaz, razmjernom povijesnom i sustavnom značenju obrađivanih pojmova, ili pak stvarnoj vrsnoći, povijesnom značenju i utjecaju prikazivanih filozofa. U pogledu ovog drugog *Leksikona* se, uz pokoju iznimku, ne može uputiti veća zamjerka. Isto vrijedi i za pojmove, među kojima su samo rijetki obrađeni kraće nego što bi prema svojem značenju trebali biti, ili pak dulje nego što je primjereno njihovu zbiljskom značenju.

Prema odavnom prihvaćenu leksikografskom standardu u velikoj većini natuknica dan je sažet pregled povijesne mijene i razvitka bitnog značenja obrađivanog pojma. Takav prikaz jamči dovoljnu mjeru objektivnosti, to znači suzdržanosti autora od nekritičkog davanja prednosti vlastitu shvaćanju i tumačenju. Dobro napisana natuknica mora, u načelu neovisno o vlastitim stavovima autora, izložiti sve što je za dotičnu temu bitno i relevantno tijekom njezine cjelokupne povijesti. Jasno je da se stanovita naznaka vlastita stava o obrađivanom pojmu ili mislitelju ne da sasvim izbjeći, a to nije ni potrebno. Važno je, međutim, izbjeći subjektivnost i jednostranost u prikazu, koje su najčešće povezane upravo s izostankom povijesnog pregleda, a dijelom su njime i uvjetovane. Kako je već rečeno, velik dio natuknica u ovom *Leksikonu* pisan je u skladu s tim odavno usuglašanim načelima i upravo među njima nalaze se one najuspješnije.

Naravno, iluzorno bi bilo očekivati da ovakvo djelo, zajednički uradak stotinu i pedeset autora, bude sasvim ujednačeno i da u njemu ne bude natuknica koje kakvoćom znatnije zaostaju za visokim prosjekom cjeline. U pravilu je to slučaj kod onih koje nisu dovoljno usklađene s naznačenim metodičkim i sadržajnim načelima. Te natuknice, kao uostalom i sve ostale, kritički propitati stvar ozbiljne, smirene i stručne rasprave unutar struke. Ovdje je bitno naglasiti da one, odmjerene spram dostignuća *Leksikona* u cjelini, nimalo ne umanjuju opći više nego povoljan dojam što ga djelo ostavlja nakon pažljiva čitanja. Leksikografski zavod, glavni urednik i ostali urednici, te prije svih autori *Leksikona filozofije* podarili su nam vrijedno i doista nezaobilazno izdanje. Možemo mu poželjeti da, služeći i time svojoj svrsi, što prije potakne kvalificiranu, kritički konstruktivnu i dobronamjernu raspravu o samome sebi, budeći time duh zajedništva u mišljenju, koje nam u hrvatskoj filozofiji preduge nedostaje.